

Ново ВУКОВИЋ

ЧЕДО ВУКОВИЋ КАО ПИСАЦ ЗА ДЈЕЦУ И ОМЛАДИНУ

Још 1948. год. Чедо Вуковић је најавио своје интересовање за свијет младих читалаца објављујући поему „Виторог“. У питању је стиховани текст са темом из народнослободилачке борбе и прављен у маниру типичном за то вријеме. Тај Вуковићев једини пјеснички покушај, практично, остаје као историографски податак занимљив још можда само онима који се детаљније баве поменутиим сегментом стваралаштва тог аутора. Задржавати аналитичку пажњу на том тексту, чини се, не би имало сврхе и то из неколико разлога: поема је очигледно писана за потребе једног тренутка, њен аутор се никад више није бавио поезијом нити се враћао том тексту, аутор се, исто тако, никад више, у оквиру дјечје литературе, није враћао теми народнослободилачке борбе.

Поново, у дјечјој књижевности, Вуковић ће се јавити 1953. год. књигом „Свемоћно око и друге приче“. У размаку од петнаестак година он објављује и следеће дјечје романае: „Тим Лавље срце“ (1956), „Летилица професора Бистроума“ (1968), „Хало небо“ (1968). Очигледно је већ и по насловима његових романа да они немају никакве везе са његовим првим, пјесничким, дјелом и да се Вуковић окренуо сасвим другом жанру и другим тематско-мотивским извориштима.

Дакле, у литератури за дјецу и омладину Вуковић остаје као прозаист, као романописац. Судаћи по чињеници да у свим његовим романима као главни актер фигурира иста особа (дјечак Жељко), рекло би се да је аутор настојао да створи један тип дјечјег јунака, који ће се откривати и надограђивати из дјела у дјело, једну метафору дјетињства — његове динамике, радозналности, племенитости и поетичности. С друге стране, тим поступком аутор је покушао направити извјесну кохезиону спону међу својим романима, тако да се они скупа доимају као једна велика књига о дјетињству. Ипак, ако се изузме поменути поступак, све остало указује да међу тим романима постоје два жанровска ти-

па прозе и двије тематски веома удаљене области. Првом типу припада роман „Тим Лавље срце“, другом остала три романа.

Дакле, роман „Тим Лавље срце“ стоји засебно. Његова посебност је уочљива не само у оквиру Вуковићевог стваралаштва, него и у контексту цјелокупне новије југословенске прозе за дјецу и омладину. То је роман који спаја двије у нашој литератури иначе ријетке генералне теме: животињски свијет и спорт. Истина, животињски свијет као тема је веома присутан у приповијестима, али не и у роману. И у међуратном и поратном периоду, све до најновијег времена, романи о животињама се могу пребројати на прсте. Тема спорта, коју не треба мијешати са генералним темом игре, је још ређа, упркос чињеници да тај феномен тако силно окупира свијет младих. Правећи, дакле, симбиозу те двије специфичне теме, Вуковић је изграђивао и једну посебну фантастичну раван дјела, у којој животиње, по антропоцентричком принципу, преузимају улоге и дјелатности људи, задржавајући, истина, понешто од карактеристика својих врста. Фудбалски тим састављен од животиња из зоолошког врта доима се, ипак као нешто бизарнија људска екипа, у којој су индивидуалне карактеристике јаче испољене. Иначе, карактери, страсти, емоције, реактовања — све је то људско и по томе овај роман подсјећа и на велику, проширену басну, тим прије и што поједине животињске врсте (лисица, нпр.) подлијежу типичном шематизму басне.

Роман има у основи хумористичку интонацију, која природно извире из бизарне тематске конструкције и низа рјешења у оквиру њене разраде. Основно тематско полазиште је постулирало један од оних типичних несклада који, по Бергсоновој терминији смијеха, носе хумористички потенцијал: једна апсолутно људска дјелатност ситуирана је у свијет животиња гдје функционише на посебан начин. Неизбјежност асоцијација на људски свијет и апсурд цјелокупне ситуације наравно рађају смијех, дјелујући успут и као специфична пародија једне људске опсесије.

Преостала три Вуковићева романа представљају једну жанровску цјелину и, с обзиром на вријеме кад су се појавили, значе и осјетно обогаћење нашег дјечјег романа. Њихова посебност је заснована на специфичној интеракцији те прозе са тзв. *научном фантастиком*. У том смислу у нашој дотадашњој књижевности не постоји практично никаква традиција. Нека дјела са елементима социјалне утопије или извјесне приче научно-популарног типа, каквих има у међуратном периоду нијесу *научна фантастика*, у смислу како се данас тај жанр схвата. Сложен је проблем зашто у једном другом временском интервалу нема домаће научне фантастике, упркос чињеници да су бројна дјела класика тог жанра у

нас већ одавно била преведена.¹ Чак и данас тај жанр код нас је у повоју.²

Кратак увид у фабуле Вуковићевог романа открива неке заједничке компоненте. „Свемоћно око“ је прича о чудесној справи, изуму једног старог научника-чудака, апарату чија снага почива на комбинацијама оптичких ефеката. Помоћу те справе главни јунак извршава серију подвига, од којих су неки непрагматичка игра и зодовољавање склоности ка бизарном, док други имају дубок хуманистички смисао. У „Летилици професора Бистроума“ сусреће се опет једна справа фантастичних могућности и невиђених техничких карактеристика, помоћу које главни јунак побеђује злог господара робота. У роману „Хало небо“ главни јунак васионским бродом плови свемиром, сусреће друге свјетове и цивилизације, запада у погибелне опасности, да би се цијела та „свемирска авантура“ завршила његовим буђењем из сна, међутим, не представља нешто више од познатог и у литератури често коришћеног „трика“ да се на подесан начин пласира фантастичан садржај.

Наравно, одмах пада у очи да се фабулативна окосница сва три поменућа романа везује за необичне техничке изуме и да фантастични догађаји настају прије свега захваљујући њима. Иначе јунак романа је реалан; то је један интеллигентан и радознао дјечак, опеједнут општим техничким бумом савременог свијета и напретком модерне науке. Његов авантуризам је заправо исти онај познати и у дјечјој литератури толико пута коришћени авантуризам, наравно само дат у другачијим околностима. И остали актери радње, бар они који потичу из људског свијета, сликани су реалистичким маниром.

Рекло би се да се поменути концепт приближава дјелима верновског типа (Жил Верн), у којима, такође, главни јунак увијек долази у посјед надмоћних техничких изума, помоћу којих и остварује све оно што за просјечно поимање и за тадашње стање науке изгледа недостижно. Међутим, постоји и једна суштинска разлика: Верн изузетно солидно фундаира своје техничке визије, ослањајући их на најновија достигнућа научне мисли свог доба. Верн се посебно интересује за оно што се налази у сфери атрактивних научних хипноза и што, с једне стране, омогућава релативну научну утемељеност, а с друге, оставља простор за фантазијски излет у непознато. Ипак, и ти залети у сферу познатог

¹ Види о том опширније у књизи Н. Вуковић, *Иза граница могућег*, Научна књига, Београд, 1979, 114—117.

² Велики допринос популарисању тог жанра код нас направио је часопис „Галаксија“, посебно његов алманах „Андромеда“ (ур. З. Живковић). Изабране приче водећих савремених писаца НФ прозе доносе и друга гласила, а превале се и најважнија дјела А. Кларка, И. Асимова, С. Лема и др. Популаризацији тог жанра много је допринио и филм, тим прије што су екранизована многа дјела најважнијих писаца НФ (Верна, Велса, Бељајева, Кларка, Лема итд.).

обично су строго контролисани и остају у границама могућег и вјероватног. То се посебно види кад су у питању теме везане за свемир. Са Вуковићевом прозом ствар стоји другачије. Њен аутор не испољава практично никакве прогностичке амбиције нити употребљава ексклузивну научну материју, већ се задовољава лачким претпоставкама и просјечном научном обавијештеношћу. Вуковић не прави, дакле, као Верн научне и социјалне визије будућег свијета, већ, рекло би се, само неку врсту слободније маштовите игре по принципима основних клишеа жанра.

Због свега наведеног Вуковићеве романи се битно удаљавају не само од верновског концепта, него и од основних интенција било ког типа научне фантастике.³ Вуковић се, чини се, свјесно одрекао и циљева и битних одредница тог жанра: у његовим дјелима тешко да се може наћи било прогностичка амбиција, било утопијски или митски нуклеус. Наука у тим романима више служи као повод, или као изговор, за слободну игру фантазије, и то игру на дјечји начин — без ограничења и уступака. При том се само води рачуна о глобалном уклапању имагинативног садржаја у координате савремене науке, а не и о строгој логици, вјероватноћи, могућностима научне еволуције и сл. Дакле, аутор настоји да створи неку врсту свијета реализованих дјечијих жеља, и то оних жеља које се рађају из фантазије савременог дјетета, инфициране експазивним научним и техничким напретком.

Међутим, и редуктивна концепција о којој је било ријечи дозволила је Вуковићу да у својим поменутих романима апсорбује читав низ елемената и мотива научне фантастике. Навешће-мо оне најбитније.

Поменуће Вуковићеве романи прожима неограничена вјера у моћ и конструктивни слијед науке и људске еволуције, а то је, као што је познато, нека врста следа већине писаца научне фантастике и њених претеча. Према томе, Вуковић би се нашао на оне писце тог жанра који припадају тзв. научном оптимизму. Истина и супротна оријентација у том жанру је веома експанзивна, од Х. Џ. Велса па наовамо, а посебно у посљедњим деценијама кад се развила цијела једна белетристичка и филмска

³ Свјесни смо чињенице да је научну фантастику као жанр веома тешко дефинисати. Покушаји дефинисања тог жанра иду у више правца, од којих су најупотребљивија два: тзв. „унутрашњи”, по ком основу тог жанра карактерише мотив *утопије* (коју, истина, треба разликовати од класичне *утопије*), и тзв. „спољашњи”, по ком је тај жанр „савремени израз једне друге традиције митског погледа на свет (Види З. Живковић, *Шта је научна фантастика*, Научна фантастика, Баоград 1976, 5—15). Према томе, Вуковићеве романи тешко да би се уклапали било у „утопијски” било у „митски” модел. Истина, у новије вријеме покушава се конституисати тзв. *дјечја научна фантастика*, али сви ти покушаји нијесу отишли много даље од самог термина. Сам концепт те тзв. *дјечје научне фантастике* има у себи, по нашем мишљењу, неких фундаменталних недостатака, о чему ће касније бити ријечи.

продукција која као лајт-мотив има катастрофу. За разлику од америчке, европска научна фантастика је некако одувijek нагињала тамним тоновима и теми апокалипсе. Има, истина и у поменутом Вуковићевим романима антиутопијских тонова, франкештајновски креираних чудовишних продуката наука, али све у свему, из њих избија један изразит оптимизам.

У Вуковићевим романима, затим, среће се и неколико типичних научно-фантастичних тематских клишеа.

Први тематски клише јесте варијанта теме о натчовјеку (човјеку сутрашњице), који располаже тзв. супермишевима. Напоменимо да се разне варијанте те теме провлаче кроз велики број дјела, од тзв. „чудесних путовања“, популарних у књижевности ранијих вјекова, па до савремене научне фантастике. И Ростанов летећи ковчег и Вернов Наутилус и Хиперболид А. Толстоја, као и Вуковићева Летилица или „свемоћно око“, представљају специфичан израз вјере у човјека сјутрашњице, односно представљају варијанте реализованог сна о супермишевима.

Космичке цивилизације и бића са других планета и из других звјезданих система представљају, свакако, једну од најфреквентнијих тема научне фантастике. Вуковићев роман „Хало небо“ се, дакле, само придружује огромном броју литералних производа који варирају ту неисцрпну тему. У сржи Вуковићева романа је, заправо, и најчвршћа варијанта поменутог теме — конфликт између људи и ванземаљаца. Још од Велсовог романа „Рат свјетова“, који је поменути тематски варијетет инаугурисао у научну фантастику, почела се стварати обимна продукција дјела која реализују конфликт свемирских цивилизација, нудећи опречне исходе — на штету или у корист човјечанства. У Вуковићевом роману, у складу са његовим у принципу оптимистичким ставом, свемирски конфликт се рјешава на конструктиван начин, у корист разума.

Да поменемо још и тему робота, присутну у Вуковићевом роману „Летилица професора Бистроума“, иначе тему много коришћену у савременој научној фантастици. Вјероватно најомиљенија варијанта те теме је побуна робота (та варијанта је постала популарна космологија К. Чапека, који је, уосталом, и створио ријеч робот). У поменутом роману појављује се једна релативно стандардизована визија робота као дехуманизованог бића у служби зла. Такву визију, истина, аутор донекле освјежава анималистичком фигурацијом тих творевина — наиме роботи у роману нијесу дати у облику андроида, како се то обично чини, него имају облике разних животињских врста. Та чињеница може изгледати неважно, али није сасвим тако: дехуманизованост робота у људском облику чини их посебно саблашним. Они се појављују као тијело без душе, као слијепа сила без емоција и није чудо што у имагинацији писца се обично везују за свијет зла. Они су у савременој научној фантастици, рекло би се, преузели улогу

вампира, демона и сличних злих бића из арсенала романтичне фантастике. И у Вуковићевом роману роботи су у служби зла и показују се као идеално средство у функцији суманутих идеја о господарењу над свијетом. Њихов господар, који представља неку врсту инкарнације властољубивости и тираније, каже на једном мјесту за своје поданике роботе: „Нема бољих слугу од робота — не траже плату, не буне се, не краду. Осим тога, изврше сваку наредбу, и то без милости.“ Иначе, скепса према роботима потиче добрим дијелом и услед наглашене људске антропоцентричности и неког вјероватно у подсвијести присутног комплекса инфериорности и осјећања ривалства.

Међутим, фантастика Вуковићевих романа не заснива се само на елементима научне фантастике. Скоро исто толико та дјела дугују тзв. фолклорној имагинацији. Истина, има мишљења да су и коријени свих научно-фантастичних тема дубоко укопани у фолклорне основе, али у случају Вуковићевих дјела не ради се о далеком мотивском сродству, него о конкретним реквизитима фолклорне имагинације, карактеристичним за бајке и сву литературу чудесног. Зато ће, можда, бити најбоље да укажемо на неколико најочљивијих тема и мотива фолклорног постања, који у Вуковићевој прози „живе“ у некој врсти необичне симбиозе са типичним научно-фантастичним инструментаријем.

Мотив змаја је, сигурно, један од таквих. Истина, традиционална представа тог бића је у Вуковићевим романима хуманизирана и тиме знатно деградирана са позиције коју оно у бајкама обично има. Са друге стране, опет, та представа је приближена савременим асоцијацијама (на млазне авионе и сл.) Дакле уз сан о супермашини асоцијативно је везана и фолклорна визија лета и летећих бића и предмета (летећи коњ, змај, ала, летећи ћилим и сл). На тај начин имплиците се сугерира да се ради само о два различита аспекта истог човјековог сна.

Такође један од најфренквентнијих мотива — мотив о отетој дјевојци од стране чудовишта — чини једну од основних нити романа „Летелица професора Бистроума“. Тај иначе веома стари мотив, који симболизује привремени тријумф деструктивних сила природе (доласка зиме и сл.), има своју непромијењену симболику и у Вуковићевој књизи. Радња се највише и врти око поменутих отмице, а узгред се уништавају силе зла и враћа се првобитно стање ствари, односно природни ред и хармонија.

И фолклорни мотив о захвалности животиња и њиховој битној улози у догађајима, иначе тако често у бајкама, појављује се у неким варијантама у Вуковићевој прози. Тај мотив представља, у ствари, рефлекс деификације животињског свијета и вуче своје коријене још из епохе тзв. дјетињства човјечанства.

И мотив свемогућег ока, у истоименом Вуковићевом роману, јесте само једна варијанта традиционалног мотива о чароб-

ном предмету уз помоћ ког се реализују људске жеље (чудотворни прстен, нпр.). Веза тих мотива је утолико препознатљивија што се у поменутом роману матив свемоћног ока јавља удружен са познатим мотивом бајки и фантастике о нестајању или смањивању чаробног предмета при испуњењу одређеног броја жеља (мотив о три жеље, мотив шагринске коже и сл.)

Наравно, једна минуциозна анализа открила би још приличан број типичних фолклорних тема и мотива, који у Вуковићевим поменутих романима коегзистирају са темама научне фантастике, али таква би нас анализа у извјесној мјери удаљила од основне намјере. Наиме, и већ наведени елементи фолклорне имагинације довољни су да покажу како Вуковић прави једну необичну симбиозу, условно речено, два мита — древног и модерног. Змај је, нпр., фигуриран по фолклорном стандарду, али он показује и својства савремених летећих апарата: ракете, васионског брода, авиона итд. Ефекти његова лета су понекад идентични са ефектима лета, рецимо, млазних авиона („од ваздушног притиска пуцала су стакла“ итд.). Летећи коњ, опет, има у својој утроби моторе и у ствари представља неку врсту робота, а самим тим и модернизовану варијанту типских крилатих коња, каквих су пуне наше народне приповјетке и пјесме. Најзад и борба између добра и зла, која је лајт-мотив народе бајке, везана је у Вуковићевој прози за борбу око превласти над неким техничким изумима, који посједницима дају огромну моћ. То апсолутно асоцира на борбу за магичне и чаробне предмете и тајне у мотивима и бајкама.

Истина, у уплитању реквизита бајке у атмосферу техницизираног свијета има и ауторових хумористичких, па можда и пародичких, тенденција, али су оне остале у једном контролисаном и једва видљивом облику.

Дакле, симбиоза елемената научне фантастике и елемената фолклорне имагинације у Вуковићевим поменутих романима представља основу стваралачког поступка. Та симбиоза наоко екстремно удаљених производа човјекове фантазије чини видљивим једну неспорну истину: сви ти производи стоје на истој линији еволуције људског духа. Ж. Кордес у том смислу примјећује: „Научна фантастика вуче коријене из старих митова човечанства, а да публика, па и многи писци, нису тога уопште свесни.“⁴

Најзад, последице разматрања основних компонената Вуковићевих омладинских романа могуће је донијети неколико релативно поузданих закључака. Умјетнички ниво те прозе не показује битније осцилације од романа до романа и налази се, сигурно, у кругу наших бољих домета тог типа. С обзиром на вријеме кад

⁴ Ж. Кордес, *Необични светови*, Савременик ХХХVII, 3, 239.

се та дјела појављују, она представљају приличну новину за наш књижевни контекст: „Тим Лавље срце” није класична прича о животињама, каквих је наша дјечја литература имала у изобиљу, него је један успјели покушај иновирања и обогаћења стандардне тематике, један књижевни експеримент направљен у циљу модернизације дјечје приче; остала три романа, пак, такође, показују ауторово настојање да освјежи токове дјечје и омладинске прозе на нашим просторима увођењем једне до тада практично некористићене тематике. Ипак, поменути три Вуковићева романа не припадају научној фантастици, бар не њеном стандарду. Они представљају неку врсту модерних бајки, насталих комбинацијом елемената научне фантастике и класичне народне бајке. Обиље елемената научно-фантастичне прозе није успјело да сасвим „претопи” текст и да му да свој колорит. У сржи тих проза остала је слободна фантазмагорична игра, неоптерећена прогностичким и визионарским амбицијама, односно узбудљива забавна прича, кроз коју се ипак јасно, понекад и методом црно-бијеле технике, провлачи стандардни мотив борбе добра и зла.

Novo Vuković

ĆEDO VUKOVIĆ AS A WRITER FOR CHILDREN AND YOUTH

S u m m a r y

This paper deals with genre nature and art characteristics of novels for children of Ćedo Vuković («Tim the Lion Hearth», «Allmighty Eye», «Aircraft of Professor Bistranaum — Smartbrain» and «Hello Sky»). It is estimated that all four novels represent successful efforts of innovating the children's and youth prose in the Serbocroatian Language. The novel «Tim the Lion Hearth» is an interesting combination of two themes: animals world and sport, implemented through a specific narrative procedure in which fantastics, humour and parody interfere. The other three novels represent a special genre entirely originated by symbiosis of classic fairy tale and science-fiction. In the time of their occurrence there is no any tradition of such or similar prose, so that these works, undoubtedly have made a significant step in the sphere of thematic-motif innovations, as well as in respect to general creative procedure.